

૪૩

મદાન્ધની મસ્તી.

વત્સરીના દિવસે ટુવા (કાઠિયાવાડ)માં
લજવી ખતાવેલ રસિક સંવાદ.

લખી આપના
સ્થાન જૈં મુનિ શ્રી છોટાલાલજી.

(શ્રી. અખજી ગણેશનાં અં સૌં ધર્મપત્ની શ્રી
મેંઘીબાઈના સ્મરણાર્થે)
છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા
શાહ શિવલાલ અખજી
મુ. ટુવા (કાઠિયાવાડ.)

પ્રત ૪૦૦. સંવત ૧૯૫૫. વીરસ. ૨૪૪૫. સને ૧૯૧૬

શ્રી " ભાષ્યોદય " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં નેડાલાલ દેવશંકર
દ્વેએ છાપ્યું. ટે. ખાડીઆ—અમદાવાદ.

દિ'મત રૂ. ૦-૧-૬.

સરોત વિધાથી ૬
 રામદાવાદ સંપ્રદાય
 ગુરુતી શ્રીપીઠાર્જુન સંપ્રદાય અર્પણ.
 ૭૩૧૧

અખંડ સૌ. પૂજ્ય તીર્થસ્વરૂપ સ્વર્ગીય માતૃશ્રી
 મોંઘીબાઈના ચરણકમળમાં.

આપશ્રીના અનંત ઉપકારોના બદલામાં આપશ્રીની
 હયાતીમાં અમો કંઈ પણ કરી શક્યા નહિ જેના
 માટે પૂર્ણ જોડ થાય છે. તેમજ આપશ્રીના ઉપ-
 કારનો બદલો વળે તેમ નથી, છતાં આજે
 ઘણા લાંબા સમયના વિયોગે આ લઘુ
 પુસ્તક કે જે અમોને અતિ ઉપયોગી
 જણાયું છે તે આપના ચરણમાં
 ધરી અમોને અમે કૃતાર્થ
 માનીએ છીએ.

કુવા
 સંવત ૧૯૭૫ ના
 બાદરવા સુદિ
 પૂર્ણિમા.

લિ.
 અમો છીએ. આપના ઝગ્ગી બાળ
 શીવસાલ અમલ
 તથા
 પ્રજસાલ અમલ
 અને બહેનો.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૩૨૧

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મહાન્ધ ની મસના

વિષય ૬ - : ૨

સ્તુતિ.

મંગલ મહામંગલ કર અચલ ધર્મરા,

પાર્શ્વ કૃષ્ણ રામ રહીમ નામ શંકરા.

મંગલ.

ઑ સ્વરૂપ અરૂપ અલખ ખલક પરવરા,

જાપ તાપ કરત કંઈક પ્રભુચીયો તયો.....મંગલ.

દિવ્ય તેજ દિવ્ય હેજ સહજ વિસ્તરા,

સદય હૃદય વાસ કર પિયુષના ઝરા.....મંગલ.

સાન દીપ ભવ્ય હૃદય સ્થાપી કાપ આ,

વિશ્વ વ્યાપી જાડય અધકાર આ મહા.....મંગલ.

વિશ્વના વિહારી અરજ બાળની છે આ,

યાસ વાસ આપ કાપ જન્મ ને જરા.....મંગલ.

મદાન્ધની મસ્તી.

પાત્રો—મદાન્ધ, પ્રવાસીચંદ્ર, રમણીકલાલ, વિદ્યાનંદ, આળચંદ્ર,
હાજીયાશંકર, ધનાન્ધ.

(પ્રવાસીચંદ્ર દુઃખીઓની તપાસ કરવા વિદ્યાર્થીઓની સંભાળ લેવા અને એવા ખીજા પરોપકારનાં કામ કરવા સ્થળે સ્થળે ભ્રમણ કરે છે અને ધનપુર શહેરના ઉપાશ્રયમાં પોટકા સાથે આવીને ઉતારો કરે છે...એવામાં રમણીકલાલ આવે છે અને તેમને પૂછે છે.)

રમણીકલાલ—ભાઈ શ્રી, તમારે ક્યાં રહેવું ?

પ્રવાસીચંદ્ર—હું વિશ્વપુર નગરનો રહીશ છું.

રમણીકલાલ—તમે ત્યાં શું બંધો કરો છો ? વ્યાપાર કે નોકરી ?

પ્રવાસીચંદ્ર—હું જ્ઞાન પ્રમોદક મંડળનો મેમ્બર છું.

રમણીકલાલ—તમે અહીં આ શું પ્રસંગે પધાર્યા છો ?

પ્રવાસીચંદ્ર—હું મંડળની વતી નિરાશ્રીતો અને ગરીબ વિદ્યાર્થીઓની તપાસ કરવાને અને બનતી સહાય કરવાને નીકળ્યો છું અને એજ પ્રસંગે અહિં પહોંચ્યો આવ્યો છું.

(ત્યારપછી રમણીકલાલ બહાર જાય છે, ત્યાં વિદ્યાનંદને રસ્તામાં ઉમેલો જુએ છે.)

રમણીકલાલ—અલ્યા વિદ્યાનંદ ! તું હમણાં શું કરે છે ?

વિદ્યાનંદ—શું કરે છે શું ? રખડું છું, જ્યાં ત્યાં આંટા મારું છું ને દિવસ ગુળફું છું.

રમણીકલાલ—તને બચવાને કંઈ સહાય મળી કે નહીં ?

વિદ્યાનંદ—અરે ! ખાવાના વાંધા ત્યાં બહુવાની શી આશા ?

રમણીકલાલ—ત્યારે ચાલ, આજે પ્રવાસીચંદ્ર નાનના ગૃહસ્થ દુઃખીઓની તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓની સહાય માટે આવેલ છે તેમની પાસે હું તને તેડી જઈ. તે જરૂર મદદ કરશે.

(રમણીકલાલ વિદ્યાનંદને પ્રવાસીચંદ્ર પાસે તેડી જાય છે અને પછી પોતે ચાલ્યો જાય છે.)

વિદ્યાનંદ—મહાશય ! પ્રવાસીચંદ્ર આપનું નામ કે ?

પ્રવાસીચંદ્ર—હા, કેમ બાપ, તમારું નામ શું છે ?

વિદ્યાનંદ—મ્હારું નામ વિદ્યાનંદ છે. મ્હેં આજે સાંજજુનું કે આપ જ્ઞાન પ્રમોધક મંડળના એક સભ્ય-મેમ્બર છો અને તે મંડળના નિયમોને અનુસરી આપ સ્થળે સ્થળે ફરો છો અને ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યા મેળવતાં પડતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા બનતો પ્રયત્ન કરો છો. તે વાત સત્ય છે કે કેમ ?

પ્રવાસીચંદ્ર—હા, તમોએ સાંભળેલું ખરું છે. અમારા મંડળ તરફથી બનતી સહાય વિદ્યાર્થીઓને અપાય છે. પણ સાથે સાથે જણાવી દઈ છું કે અમો મંડળ તરફથી સહાય કરીએ છીએ તે સારા શ્રીમંતોને ઉપદેશી તેમની પાસેથી સારી રકમ મેળવીને એનાજ ગામના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પ્રથમ સહાય કરીએ છીએ. આ ગામમાં કાંઈ એવો ગરીબ વિદ્યાર્થી હોય તો મને કહેજો. તો અમારા મંડળની વતી હું મ્હારાથી બનતું જરૂર કાંઈક કરીશ.

વિદ્યાનંદ—એવો કાંઈ ગરીબ વિદ્યાર્થી બીજો ક્યાં શોધવા જવો ? આપની સન્મુખ ઉભો છે તેજ વિદ્યાર્થી છે, અને તે તદ્દન

ગરીબ છે. દરિદ્રની મૂર્તિ જેવી હોય તો મનેજ જોઈ લેવો. મ્હારી કર્મકથા બહુ લાંબી છે, અને દુઃખથી ભરેલી છે. મ્હારી જીવનકથા સાંભળી તમારા જેવા દયાળુને અશ્રુ પ્રવાહ વહે એમ હું ખાતરીથી કહું છું.

પ્રવાસીચંદ્ર—ભાઈ વિદ્યાનંદ, ગરીબાઈ કે શ્રોમંતાઈ એ પૂર્વકૃત પુરુષાર્થનું પરિણામ છે, એટલે ગરીબાઈથી ગભરાવું નહિ તેમજ શ્રોમંતાઈથી છટી જવું નહિ એમ ડાહ્યા વિદ્વાનો અને શાસ્ત્રો કહે છે. માટે ભાઈ, ગભરા નહિ અને તારી હકીકત મને કહે. જેટલી કહેવા જેવી હોય તે સર્વે મને કહે. મ્હારાથી બનતી તારી સેવા જરૂર હું કરીશ.

વિદ્યાનંદ—દયાળુ મહાશય ! આપની આશ્વાસનયુક્ત વાણીથી મને સંતોષ થાય છે અને આશા ખંધાય છે કે હવે મ્હારી શુભેચ્છાઓ સધળી પૂર્ણ થશે. મ્હારી જીવન કથા એવી છે કે જેને હું મ્હારા કહું એવું આ જગતમાં મ્હારું કોઈ નથી. નથી ગામમાં ઘર કે વગડામાં ખેતર. નિરાવાર અસહાય એકલો અટુલો રખણા કરું છું.

પ્રવાસીચંદ્ર—તમારા કહેવાપરથી સ્હમજાય છે કે તમારાં માતાપિતા કે એવાંજ નિકટનાં સગાંઓ નથી. પણ તમારા કુટુંબી કોઈ નથી કે જે તમને સહાય કરે ?

વિદ્યાનંદ—મહાશય, આપ ડાહ્યા થઈને આવો પ્રશ્ન કરો છો તેથી મને આશ્ચર્ય થાય છે. જગત-સ્વાર્થી જનન મનુષ્યનું સમુદાય નથી પણ પૈસાનું-દ્રવ્યનું સમુદાય છે. ગમે તેવો ડાહ્યો હોય છતાં જે નિર્ધન હોય તો તેનો કોઈ ભાવ પૂછવું નથી અને દ્રવ્યવાન મૂર્ખ કે દુરાચારી હોય તોપણ તે સ્વાર્થી

જગતમાં સર્વ સ્થળે માન પામે છે. એના માટે એક વિદ્યાને
હીક કહ્યું છે. તે કહે છે કે—

ગાંધી

નથી પૈસા યદિ ગાંઠે, મને ના ભાઈ કા ગાંઠે,
કહે એ તો દિવાનો છે, સગો પણ એહ શાનો છે ?
નથી કાંઈ પ્રેમ નારીને, વિના પૈસે શું ચારીને,
જગતમાં પ્રેમ પૈસો છે, જમનની નેમ પૈસો છે !
સગાં છે સર્વ પૈસાનાં, સનેહી દોસ્ત પૈસાનાં,
પૂરી સંસારની શોભા, ગૃહસ્થીના બધા મોભા,
બધું તે દ્રવ્યમાંડી છે, નડી તેનીજ છાંડી છે !

આ પ્રમાણે જગતનો વ્યવહાર છે, ત્યાં મ્હારા જેવા નિર્ધ-
નીયાનાં સગાં કાણ થાય ? મ્હારા કાકા-કુટુંબીઓ તો ધણાએ
છે. પણ મને કાંઈ ખાવા અન્ન કે પહેરવાને વસ્ત્ર પણ આપતું
નથી. મારો નિર્વાહ તમારા જેવા દયાળુની દયાથી ચાલે છે
પણ તેમાં ધણી વખતે ખાવાના સાંસા પડે છે.

પ્રવાસીચંદ્ર—કદાચ સગાંઓ કામ ન આવે પણ ગામમાં ધણા
શ્રીમંતો છે અને વગી ઉદાર છે તો તમારા જેવા એક
વિદ્યાર્થીને સહાય કરી એમાં શું મોટી વાત છે ? ભલા
એ તો હીક, પણ તમારે ભણવાનું કેમ છે ?

વિદ્યાનંદ—અરે ભાઈ સાહેબ ! જ્યાં ખાવાને પુરું કાંઈ ન આવે
ત્યાં ભણવાના માટે તે વગી કાણ સહાય કરે ? અમારા
ગામમાં શ્રીમંત ધણા છે એ વાત ખરી પણ ઉદાર એવા
છે કે તેઓમાં માખી પડી હોય તો ચુસી લે છે અને એક
પૈસા વારતે ધર્મને વેચે છે.

અવાસીચંદ્ર—એ ચાર શ્રીમંતોનાં મને નામ કે ઓળખાણ આપશો, તો હું તેમને સહમજ્જવાને મારાથી બનતું કરીશ અને મને વિશ્વાસ છે કે જ્ઞાન દેવના પ્રતાપથી હું જરૂર તેમાં ફળી-બૂત થઇશ.

વિદ્યાનંદ—સાહેબ ! આપનો એ વિશ્વાસ અન્ય સ્થળે કામ લાગે તેમ છે, પણ આ ગામમાં તો ફળીબૂત થવાને બદલે મરીને બૂત થાય તો બલે, બાકી અહિંના શ્રીમંતો લક્ષ્મીના પતિ નથી પણ લક્ષ્મીના પિતા છે એટલે બીચારા પાળી પોષી તેને વધારે છે અને અન્યના હાથમાં સોંપી કર્મનો પોટલો માથે લેઈ ચાલ્યા જાય છે. અમારા ગામમાં એક મદાન્ધ નામના શેઠ એટલા દ્રવ્યવાન છે કે એઓ એકલાજ દરવરસે રૂપ હજારના ખર્ચથી મોટી મોટી પાંચ સંસ્થાઓ ચલાવી શકે અને તે ખર્ચ તેમને બ્યાજ અને ભાડામાંથીજ પરખાઈ નીકળે છે તેમ છે. પણ મને નથી સાંભળતું કે તેઓશ્રીએ પોતાના હાથથી એક રાત્રી પાઈ પણ પરમાર્થ ખાતે વાપરી હોય.

અવાસીચંદ્ર—ભાઈ, તેઓ આજે આ ગામમાં છે કે કેમ ? જો તે ગામમાં હોય તો હું તેમને ત્રિચાદાનના હાયદા સમજાવું.

વિદ્યાનંદ—હા, તેઓ શ્રી ગામમાં છે, અને તેઓ હમણાં અડધા કલાક પહેલાંજ દુકાનેથી ધેર ગયા છે, અને અત્યારે તેઓ ઘેરજ હશે.

અવાસીચંદ્ર—ઠીક ભાઈ, હમણાં હું મદાન્ધ શેઠને ત્યાં જઈ છું અને મ્હારી પછીથી પાંચેક મીનીટ પછી તું પણ તુર્તજ તેમને ત્યાં આવજો.

(વિદ્વાનંદ ખીન્ને સ્થળે જરૂરી કામ માટે જાય છે અને પ્રવાસીચંદ્ર મદાન્ધ પાસે જવાને તૈયાર થાય છે તેવામાં બાળચંદ્ર નામનો એક છોકરો મળે છે તેને પૂછે છે.)

પ્રવાસીચંદ્ર—છોકરા, ત્હારું નામ શું ?

બાળચંદ્ર—ત્હારું નામ બાળચંદ્ર છે.

પ્રવાસીચંદ્ર—આ ગામમાં મદાન્ધ શેઠ રહે છે તેનું ઘર તેં જોયું છે ?

બાળચંદ્ર—હા, મદાન્ધ શેઠ તો મારા કાકા થાય છે. તેમનું ઘર મેં ના જોયું હોય ? ચાલો, તમારે જવું હોય તો હું તમને તેમનું ઘર બતાવું.

(પ્રવાસીચંદ્ર, બાળચંદ્રની સાથે મદાન્ધને ત્યાં આવે છે. તે વખતે હાજીયારાંકર નામનો ગૃહસ્થ મદાન્ધને કહે છે.)

હાજીયારાંકર—શેઠ, તમને કાંઈ ખબર છે કે નહિ ?

મદાન્ધ—શેની ખબર ?

હાજીયારાંકર—આપણા ગામમાં એક ભાષણ કરનારો—ચંપાવલો કાંઈક આવ્યો છે તેની !

મદાન્ધ—એવા તો કાંઈક રખડતા હશે અને ગામમાં આવતા હશે. તેવા કેટલાએકની ખબર રાખીએ ? એવા રખડેલની ખબર રાખ્યા કરીએ તો ધંધો કયે દી કરીએ ?

હાજીયારાંકર—પણ એ તો તમારો સ્વધર્મો છે અને કાંઈક ભાષણ કરવાને અને ખરડો કરવા આવેલ છે, અને તે તમારી પાસે હમણાંજ આવશે.

મદાન્ધ—હમણાં હમણાં એવા બીજારીનું જોર વધી પડ્યું છે. કમાવા કે વેપાર ધંધાની પોંચ મળે નહિ અને આવડત

ખજે નહિ એટલે લાઇ થયા લાપણુ કરનાર અને લીધા હાથમાં ખરડા. ફલાણુ ખાતામાં આપો ને દીકણું ખાતામાં આપો, વિદ્યાદાનમાં આપો ને નિરાશ્રીત ખાતામાં આપો, બસ આપો આપો ને આપો. બીજી વાતજ નહિ. જાહે એવા માટેજ આપણે ક્રમાતા ન હોઇએ ?

હાજીયારાંકર—હા, જુવો તો ખરા. તમારા જેવા પાસે એક દિવસ પણ ખરડા કે દીપ વિના ક્યાં ખાલી જાય છે ?

મહાન્ધ—હવે તો એવા લિખારીઓથી કંટાળી ગયો છું તેથી કાંઈને મ્હોકુંજ માંડતો નથી અને કદાચ કાંઈ વખતે લાજે શરમે ખરડામાં કે દીપમાં કાંઈ રકમ મંડાવવી પડે તો પછી આપવી કોને છે ? ઉધરાણી કરવાવાળાને પાંચ દશ ધક્કા ખરવાવીએ એટલે પોતાની મેજે થાકી જાય અને આવતો બંધ થઇ જાય.

હાજીયારાંકર—હું તમને યુક્તિ બતાવું કે જેના લીધે કાંતો તમારી પાસે કાંઈ આવેજ નહિ અને આવે તો ખરડામાં નોંધવાનું કાંઈ કહેજ નહિ. તે યુક્તિ એ છે કે જ્યારે કાંઈ ખરડો કે દીપ લેઇને આવે ત્યારે જો ગામવાળા કાંઈ હોય તો તેની સાથે આગલી પાછી વાત ઉમેળી કળયો કરવો—ફલાણુ ભાઈ સંઘનું ખાઇ ગયો છે ને ફલાણુ મને આમ બોલી ગયો છે ને ફલાણુ કામ વખતે મને પૂછ્યું ન હતું એમ કહી કળયો કરવો જેથી આવનાર હાથ જોડી પડે લાગીને ભાગી જશે. પરમામનું કાંઈ હોય તો તેને પ્રથમ તો આદરજ ન આપવો, જવાબજ ન આપવો અને કદાચ જવાબ આપવો પડે તો કહેવું કે—તમને કાણુ ઝાળખે

છે ? તમે એ સંસ્થાના માણસ છો એની ખાતરી શું ? તમે તે સંસ્થાનાં કાગળાંમાં ચોરી લાવીને એ સંસ્થાના નામથી પૈસા મેળવી ખાઈ જતા હશે તો કાને ખબર છે ? તમે તમારા ઘરના શું ૫-૨૫ હજાર આપ્યા છે કે આમ બીજા પાસેથી બીજા માગવા નીકળ્યા છો ? તમને બીજા માગતાં શરમ પણ આવતી નથી ? અસ, આ પ્રમાણે કહેતું એટલે તે કાંઈપણ બોલ્યાચાલ્યા વિના એમનો એમજ ચાલ્યો જવાનો !

મદાન્ધ--હા, તેં એ યુક્તિ ડીક બતાવી અને તારા કહેવા પ્રમાણેજ હવે હું કરીશ. વળી (આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલે છે એવામાં પ્રવાસીચંદ્ર આવે છે તેને આવતા જોઈને હાજીયાણકર મદાન્ધ શેકને ઇશારાથી સ્હમજાવે છે કે એ પેલો પ્રવાસીચંદ્ર આવ્યો. મદાન્ધ શેકને જાણે ફાગ પડી હોય તેમ મોઢું ઉઘાસ થઈ ગયું તેવી સાથે ક્રોધયુક્ત પણ થયું અને અવળું મોઢું કરી હાથમાં ચોપડો લેઈને બેસી ગયા.)

(પ્રવાસીચંદ્રને બાળચંદ્ર મદાન્ધ શેકને બતાવે છે કે સામા બેઠા તે શેક છે. પ્રવાસીચંદ્ર મદાન્ધ શેકની પાસે આવી તેને બોલાવે છે.)

પ્રવાસીચંદ્ર—મદાન્ધ શેક, આપને જુઝાર છે, આપ પોતેજ મદાન્ધ શેક કે ? (જવાબ નથી મળતો. સામું જોતા નથી પણ બકુટી ચડાવે છે.) કેમ શેક બોલતા નથી ? છો તો કુશળ-ક્ષેમને ? આપનાં બાળપણમાં સહુ આનંદમય છે ને ? સુખશાન્તિમાં છો ? (જવાબ ન મળ્યો પણ તોળણ ચડ્યો અને વક્રદષ્ટિ થઈ) શેક, જવાબ કેમ નથી આપતા ? આ સેવક ઉપર કૃપા છે ને ? શેક બોલો તો ખરા ! (જવાબ ન જ મળ્યો ત્યારે પ્રવાસીચંદ્ર કહે છે.)

આબ્યા તમારા આંગણે, આવો બંધે કે'તા નથી,
કરીએ સલામ પ્રણામ પણ કે', લક્ષમાં લેતા નથી !
કહો શેઠ કુશળક્ષેમ છે ? તમ બાળ બચ્ચાં કેમ છે ?
આ રંકની પર રહેમ છે ? ઉત્તર અરે, દેતા નથી !

શેઠ, આપને શું ધનનો મદ ચડ્યો છે કે—યથા નામા તથા
ગુણા બતાવો છો ? ગૃહસ્થનો આચાર શું છે તે પણ વિચારતા
નથી. ગમે તેવા સાધારણ કે અજ્ઞાન લોકના ઘેર કાઈ બળ તો
જનારને આવકાર આપે છે અને ખેસવાના માટે આસન આપે
છે, પણ તમારામાં તો તેટલો પણ વિવેક નથી. શું ધર્મનું—
વ્યવહારનું તમારું જ્ઞાન આવાજ પ્રકારનું છે ? જરા શરમાવ
ખરા, જરા વિચાર તો કરો.

મદાન્ધ—ક્યારનો લવલવ શું કર્યા કરે છે ? તું કાણ છે અને
અહિ માઈ માથું પકવવા શામાટે આવ્યો છું ? કાંઈ તને
શરમ થતી નથી કે મહારા જેવા એક પુરા શ્રીમંતને જેમ
તેમ બક્યા કરે છે ? અહ્યા બાળચંદ્ર ! જરા પાણી તો
તો લાવ, માઈ ગળું દુઃખવા આવ્યું.

(બાળચંદ્ર પાણી લાવી આપે છે અને મદાન્ધ પોતે પીએ છે
પણ પ્રવાસીચંદ્રને ખેસવા માટે કે પાણી માટે આમંત્રણ કરતો નથી
તે જોઈ પ્રવાસીચંદ્ર કહે છે).

પ્રવાસીચંદ્ર—નવ ખેસવા આસન ધરો, નવ પાન સોપારી ધરો,
અવલોકતા અવળા કરો, રહામું જરા જોતા નથી !
જળપાત્ર નિજ હાથે ભરી, પહેલાં તમે રહામે ધરી,
વિવેકની દષ્ટિ કરી, પાતા અજર પીતા નથી !

આચાર્ય—જો, બાપને કંકાત્રી લખીને તેડાવ્યા હતા તે બેસવાને આસન બેઠાએ છીએ, પાન સોપારી બેઠાએ છીએ, અને બાપની સેવામાં બે નોકરો પાણી પાવાને બેઠાએ છીએ. કાંઈ અકલ છે કે નહિ ? તારા જેવા સાથે વાતો કરવા બેસીએ તો અમારે દિવાળુંજ કુંકું પડે. પાણી પીવું હોય તો આ પડયું છે. તારા હાથે પીને, ઝટ રસ્તો પકડ. નાહ-કનું મગજ પકવ નહિ.

પ્રવાસીચંદ્ર—જળપાન વણ કહેવે ક્યું, અંતર અમારું હા બળ્યું, ના ધ્યાનમાં આપે ધ્યું. નરમાશમાં નહાતા નથી. કે વાત બે કરીએ અમે, પણ સાંભળો ના તે તમે, ના બોલવું તમને ગમે, કીરતારથો બહીતા નથી !,

શેઠ, જરા વિચાર તો કરો, અમે અમારા હાથે જળપાન ક્યું તથી અમને કટલું દુઃખ થયું હશે તેનો જરા ખ્યાલ થાય છે? આપ બહુજ મદમાં ચડી ગયા છો, જરા પણ નરમાશ રાખતા નથી એ તમે વ્યાજખી કરો છો? મ્હારે હજી આપને કટલીક વાતો કરવાની છે પણ તમે તે સાંભળતા નથી. અમારું બોલવું તમને ગમતું નથી, એ તમને હિચિત નથી. અમારો તો નહિ પણ પ્રભુનો તો જરા ડર રાખો. એની તો બહીક રાખો !

(આ પ્રમાણે વાત કરે છે તેવામાં વિદ્વાનંદ આવી પહોંચે છે, અને પ્રવાસીચંદ્રની પાસે જોતો રહે છે એટલે પ્રવાસીચંદ્ર વિદ્વાનંદને બેઠાને કહે છે.)

શેઠ, આ એક તમારી જ્ઞાતિનોજ ગરિબ વિદ્યાર્થી છે. તેની સ્થિતિ વિષે આપ સર્વ હકીકત બાજુતા હસોજ, પણ કદાચ

ન જાણતા હો તો સાંભળો. બાઈ વિધાનંદ, આ શેકને તારી
સર્વ હકોકત જાહેર કર.

વિધાનંદ—એઓ શ્રી મહારી હકીકત જાણે છે. એમની પાસે હું
એ ત્રણ વાર આવી મહારી કહેડી સ્થિતિ જણાવી ગયો છું.
છતાં આપની આજ્ઞા થઈ છે તો આજે એકવાર ફરીથી
જણાવી અરજ કરું છું. સાંભળો ત્યારે.

વિધાનંદ—(મદા-ધને)—શેક, મહારી કર્મ—દુઃખ કથા સાંભળવી
આપને નહિ ગમતી હોય પણ એક વાર સાંભળવાને
કૃપા કરશો.

(શું કહું કથની મારી રાજ—એ રાગ.)

સુણો અરજ આ મારી રાજ, સુણો અરજ આ મારી,
હું તો જાણે માનવલવ હારી રાજ. સુણો. ૧

ખાળપણમાં માતાપિતાએ, મૃત્યુનું ચરણ લીધું,
નિરાધાર હું રહ્યો એકાલો, દુઃખે દુઃખ દીધું, રાજ. સુણો. ૨

ઢાકા માર્યા ધરમાં હોય તો, ખાવાના કહેવાયે,
સ્વારથ ન સરતાં ધક્કો દે છે, જગનનો આ વ્યવહાર છે. ૩

અજ અને વળી વસ્ત્ર વિનાનો, રખડું દીનપણમાં,
દયા લાવી કાઠ હાથ મહે તો, રહું તેની સેવામાં. ૪

ત્રણ દિવસથી અજ તણા તો, નથી મેં દર્શન કીધાં,
ઉદરમહીં તો લાલ જળે છે, પડે ન પગ મુજ સીધા. ૫

લાડી વાડી કે ગાડી તણી તો, આજ્ઞા નથી મુજ ઉરમાં,
જાન મળે તો જીવન સુધારું, સુખે રહું હું જગતમાં. ૬

જ્ઞાન મેળવવા અંતરમાંથી, પ્રબળપણે રહે આશા,
 ન મળે પાસે કૃતી બદામો, તેથી સખળી નિરાશા. ૭
 જ્ઞાન માટે કાંઈ દાન મેળવવા, આવ્યો આપની પાસે,
 ઘેર કરી બે સહાય કરો તો, તમને શિવ સુખ મળશે. ૮
 (મુનિ છા.)

શેઠ, જ્ઞાનદાન અને અન્નદાન એ બે પરમદાન છે. મહાન પુરુષો કહે છે કે.—

अन्नदानं परंदानम्, विद्यादानं ततः परम् ।
 अन्नेन क्षणिका तृप्तिं विद्या यावत्तुजोवितम् ॥

અન્નદાન એ ઉત્તમ દાન છે પણ તેનાથી એ વિદ્યાદાન એ ઉત્તમોત્તમ દાન છે કારણકે અન્નથી ક્ષણિક તૃપ્તિ થાય છે અને વિદ્યાથી તો આ ભવ અને પરભવની શાન્તિ મળે છે માટે એવા કાર્યમાં તમારા ધનનો સદુપયોગ કરી મનુષ્ય ભવનો દહાવા લ્યો.

(એ સાંભળી મદાન્ધ શેઠ તાડુકા કરી કહે છે.)

મદાન્ધ શેઠ—અરે, આ બન્ને બેવકુફો અહિં ક્યાંથી આવી ચડ્યા છે ? આ વિદ્યાનંદના ગટરથી પણ વધારે દુર્ગંધયુક્ત શબ્દો સાંભળી મને હમણાં ઉલ્ટી થાય તેવું થયું છે. અત્યા બાલ-ચંદ્ર, એક અતરના પુમડા સાથે જરા માથે ચોપડવાનો મલમ કે—તજનો અર્ક પણ બરમાંથી લેતો આવજો. મહારા કર્મના ભોગે અત્યારે આ બે જણા બેશરમા આવીને માથા-ફાડ કરાવે છે. તેમને શરમે થતી નથી કે આટલું આટલું અપમાન થાય છે છતાં આપણે અહિં ઉભા રહીએ છીએ.

(બાલચંદ્ર અતરતું પુમકું અને માથે ચોપડવાનો મલમ લેષ આવે છે. તે મલમ માથે લગાવે છે અને અતરના પુમકાને કાનમાં નાંખે છે.)

પ્રવાસીચન્દ્ર—શેઠ, અમને શરમ નથી, ખરેખર અમને શરમ છેજ નહિ. પરોપકારનાં કામ કરવામાં શરમાય તેને અમે અધમ માનીએ છીએ. અમારો પવિત્ર સિદ્ધાન્ત-ગુરુમંત્ર છે કે-
મરું તોય માયું નહિ, અપને કુત્રકે કાજ,
પરોપકારકે કારણે, મોય માગત નહિ લાજ !

સ્હમજ્યા શેઠ, અમને પંહિતને માટે માગતાં શરમ જ નથી. પણ તમને તો ખરાય કામ કરતાંએ શરમ નથી. અમે અમારાં દુઃખની વાતો કરીએ છીએ તે પણ તમને સાંભળવી ગમતી નથી. તેમજ દયા જેવી લાગણી નથી. આ તે શું તમારું મનુષ્ય હૃદય છે કે પત્થર હૃદય છે ? તે મ્હારાથી તો સ્હમજાતું નથી. જરા-

દુઃખ વાત તમ પાસે કહે, ના રહેમ તમ હૃદયે રહે,
અમ આંખથી આંસુ વહે, એ આંસુડાં દ્હોતા નથી.
ધનહીણ શું હલકા અમે ? ધનવાન તે ઉંચા તમે !
તમને સદા ચહીએ અમે, અમને તમે મ્હાના નથી.

મદ્રાન્ધ—હા, હા, અમે ધનવાન તે ઉંચા-ઉંચા સાન વાર ઉંચા અને ધનહીણ તમે એકવાર નહિ પણ સત્તરવાર હલકા. તમે માણસજ ક્યાં છો ? તમે-મરીય લોકો તો એ પગ-વાળા પશુઓ છો, માણસ તો અમે પૈસાવાળા જ છીએ કે અમારા પગ ચાટવાને તમે દોડ્યા આવો છો. અમારી શ્રીમંતાઇ એ અમારી દેવતાઇ છે, અને અમને જગતમાં

કોઈની ખીક છે જ નહિ. કિરતાર કે પ્રભુ એ બધાએ ત-
મારા જેવા નિર્ધનીયાને બ્હીવડાવનારા ભૂત છે, બાકી
પ્રભુ-કિરતાર એતું કાંઈ છે જ નહિ. અમારે તો પૈસો એ જ
પ્રભુ-ખીજા પ્રભુ પડે ખાડમાં. સાંભળ-સાંભળ અમારી
શ્રીમંતાઈની મહત્તા તો સાંભળ.

- પ્રભુથી ના અમે ડરીએ, દિલે ઇચ્છ્યું અમે કરીએ,
ન કોની દાદ સાંભળીએ, શ્રીમંતાઈ અમારી છે. ૧
- નથી નીતિ તણી પરવા, નથી ધર્મો જ આચરવા,
નથી વિચાર કાંઈ કરવા, શ્રીમંતાઈ અમારી છે. ૨
- ભલે હો રાંક કે શ્રીમંત, ભલે હો નેક ન્યાયી પંથ,
ભલે ભાવે ભજે ભગવંત, શ્રીમંતાઈ અમારી છે. ૩
- ગમે તેવા અમે ભુંડા, તમે રૂડા થકી રૂડા,
છતાં પહેવાં કરે ચૂડા, શ્રીમંતાઈ અમારી છે. ૪
- અમારો રોડ છે ભુદો, અમારો ટેક છે ભુદો,
અમારો રાહ છે ભુદો, શ્રીમંતાઈ અમારી છે. ૫
- ગરીબોને અમે દમીએ, અમારા સ્વાર્થે વિરમીએ,
ન કોઈને અમે નમીએ, શ્રીમંતાઈ અમારી છે. ૬
- થતો અમ કોપ જેના પર, ન કરતો સહાય તેને હર,
અજળ્ય એવો અમારો ડર, શ્રીમંતાઈ અમારી છે. ૭
- છતાં જે રાખતો રાજી, કહે હાજી, બધું હાજી,
થતો નિર્વિઘ્ન તે પાજી, શ્રીમંતાઈ અમારી છે. ૮
- મણો અમને પ્રભુ જગમાં, અમે મોટા સદા કદમાં,
ચુમો અંગુલ પડી પગમાં, શ્રીમંતાઈ અમારી છે. ૯

(કાશીરામ ભાઈશંકર ઝોઝા.)

પ્રવાસીચન્દ્ર—શેઠ, તમને મદનો-પૈસાના મદનો તાવ આવ્યો છે અને આંખે અહંભાવનાં પડળ ચડ્યાં છે કે જોયી તમને કંઈ જ્ઞાન નથી તેમજ સત્ય દર્શન કરી શકતા નથી.

હાજીયાશંકર—હા બાઈ પ્રવાસીચન્દ્ર, શેઠને તમે ઠીક શિખામણ આપો છો. તમારું કહેવું ખોટું નથી. જુઓને તમે આટલું આટલું કહો છો, અને આટલી વારથી બિમારો છતાં તમને ખેસવાનું પણ કહે છે ?

પ્રવાસીચન્દ્ર—બાઈ, તમારું નામ શું ?

હાજીયાશંકર—મહારું નામ હાજીયાશંકર છે, અને હું શેઠ પાસે ઘણી વાર આવું છું, તેમ જ શેઠની મારા પર ઠીક મહે-રયાની છે.

મદાન્ધ—અહ્યા હાજીયાશંકર, તને પણ કંઈ વિચાર થતો નથી કે આવા લગી માણસો સાથે લપ કર્યા કરે છે ? તેની સાથે ના ખોલીએ તો આપુરો લવ લવ કરીને આહ્યા જશે ! જોને પેલો વિદ્વાનંદ ઉભો ઉભો રડયા કરે છે અને તેનાં આંસુ લુછવાનું મને કહે છે ! પણ આપણે ક્યાં એવા નવરા છીએ કે એવા ધંધા કરીએ ?

હાજીયાશંકર—હા, શેઠ, તમારું કહેવું ખરાબર છે. એવા તો કંઈક આવશે. આજે આને કંઈક આપશો તો વળી કાલે બીજો આવશે અને એમ તો તમે કેટલાએકને આપશો ?

પ્રવાસીચન્દ્ર—હાજીયાશંકરભાઈ, તમે તો ખરેખર હાજીયાશંકર છો એમ જણાય છે. હું કહું છું તે પણ ખરાબર છે અને શેઠ કહે છે તે પણ ખરાબર છે, એમ બન્ને બાજુની ટો-

લકરી હીક વગાડી જાણો છો પણ તમારા જોવાનું એ કામ નથી. મિત્રોનું-સ્નેહીઓનું કામ છે કે સત્ય અને હિતકર હોય તે જ સલાહ આપવી.

હાથપાશંકર—ભાઈ, તમારી પેટે અમારે ગામોગામ બીજા માગવી નથી. અમારે તો શેઠ પાસે રહેવું છે નથી શેઠને હીક લાગે તેમ જ બોલવું અને કરવું જોઈએ. પરિણામ જોવાનું કામ અમારું નથી. શેઠ ક્યાં મુરખ છે કે તેમને અમારે કાંઈ સલાહ આપવી પડે? એ તો પુન્યનાં પૂતળાં. એ બેઠાં બેઠાં દુધ ચોખા ને સાકર ખાય ને ફાંદપર હાથ ફેરવે ને મગ્ન હરે; કેમ શેઠ, હું ખરું કહું છું ને?

મદાન્ધ—હા બરાબર છે, આપણે પૈસાવાગાને શું શીકર છે? જ્યાં જઈએ ત્યાં પધારો પધારો થાય અને ઉડી ઉભા થઈ માન આપે પછી આપણે બીજું શું જોઈએ? આ ઉભો ને કહે છે કે હું ગરીબ છું તેથી મને મદદ આપો, પણ ગરીબ હોય તેમાં આપણે શું કરીએ? ભોગ તમારા ને તમારા કર્મના કે ગરીબ થયા. જો ગરીબ રહેવું ન જમનું હોય તો ઝોળી પાતરાં લઈને સાધુ બાવા બની જવ કે પછી કમાવાની ચિંતા જ નહિ.

પ્રવાસીચન્દ્ર—શેઠ, બહુ મદર્માં ન છકી જવ-જરા પ્રભુનો ભય રાખો અને

અંધા બનો અભિમાનમાં, ના વાત લ્યો કાંઈ ધ્યાનમાં ઉઠત જવું શમશાનમાં પણ મરને તજતા નથી.

મદાન્ધ—શું કહ્યું? શું મ્હારે મરવું છે? અરે વળી મ્હારે તો મરવાનું હોય?

પ્રવાસીચન્દ્ર—હા શેઠ, એક દિવસ સ્મશાનમાં અવશ્ય જવું છે. ૫૦-૨૫ વર્ષ મોડા કે વહેલા, પણ એક દિવસ એ માર્ગે સફરને જવું છે. શ્રીમંત યયા એટલે મરવાનું બંધ થતું નથી. ત્યાં નથી પોપાખાખું રાત્રી કે શ્રીમંતની બીક રાખે કે હાથ આપવાથી બચી જવાય. ત્યાં તો જવું છે એ ચોક્કસ છે અને ગયા પછી અહિં કરેલાં સારાં માઠાં કર્મનાં ફળો અવશ્ય ભોગવવાં છે, એ પણ ચોક્કસ છે.

મદાન્ધ—શું કોઈ ઉપાયે મૃત્યુ અટકાવી શકાય તેમ જ નથી ?

પ્રવાસીચન્દ્ર—ના. કોઈ ઉપાય એવો નથી કે જેથી મૃત્યુદેવને રોકી શકાય, કે અટકાવી પણ શકાય ! જીવનના બદલામાં આખી પૃથ્વીનું રાત્રી આપે તોપણ મૃત્યુદેવ મૂકે તેમ નથી જ. બીજે ક્યાં જવું ? તમારા વડીલો-દાદાઓ વિગેરે શ્રીમંતો હતા છતાં તેઓને મૃત્યુદેવ ઉપાડી ગયા અને તે ક્યાં ઉપાડી ગયા તેનો પત્તો પણ નથી. સાંભળો, વિદ્વાનોએ શું કહ્યું છે.

(ભુજંગી છંદ.)

તજ મંદિરો માણીઆં ગોખ મેડી, તજ બાગ ને બંગલા પ્રોહ પેઠી,
સ્મશાને સુકાં કાષ્ટમાં વાસ લેવો, અરે આવશે એક તો દિન એવો.
ધણા ઘેર મેના ધણા હાથી ઘોડા, ધણા ગુન્નિતરાણા બન્યા બેસળેડા,
ધડીમાં થશે સ્વપ્નનો સાજ જેવો, અરે આવશે એક તો દિન એવો.
હશે ગામમાં સીમમાં કે કૃષીમાં, હશે ખેડમાં કે હશે જે ખુશીમાં,
કહો કોણુ જાણે હશે કાળ કેવો ? અરે આવશે એક તો દિન એવો.
નહિ આગળે કાગળેથી જણાવે, નહિ કોઈ સાથે સંદેશો કહાવે,
અબાપ્યો અઠરમાંત આશ્ચર્ય જેવો, અરે આવશે એક તો દિન એવો.

પૂરાં થઇ શક્યાં તે થશે કામ પૂરાં, અધૂરાં રહ્યાં તે રહેશે અધૂરાં, ત્યાંકો તમે તોપનો જેમ ટેવો, અરે આવશે એક તો દિન આવે. રહ્યા મિત્ર સંબંધી તે સર્વ રોશે, જરી જોર ચાલે નહિ નિષ્ણોરો, જશે ખાખ થઇ ઉડી આ તો આવેવો, અરે આવશે એક તો દિન આવે.

મદાન્ધ—હીક, કદાચ મૃત્યુને નહિ અટકાવી શકાતું હોય પણ અહિં મરણ વખતે ૨૫-૫૦ હજાર ધર્માદર્શ લખાવી જમણું તેથી તમે જેને પ્રભુ કહો છો તે રાજ થશે અને અમને ત્યાં ઉંચી પદવી અને સારી જગ્યા તો આપશે ને ? અને એ પૈસા આપવા પડે એના માટે અત્યારે ગમે તે પ્રકારે દ્રવ્ય એકઠું કરવું જોઈએ ને ?

પ્રવાસીચંદ્ર—શેઠ, તમને તો કમણા યર્ષ છે. તમે તમારા હૃદયમાં ચોકસ લખી રાખજો કે,

છે રંક રાજા હારમાં, કીરતારના દરબારમાં,
કો ઉંચ નીચો ધાર માં, જુહું અમે ગાતા નથી.

(શંકરલાલ મગનલાલ પંજા.)

મદાન્ધ—હેં, શું પ્રભુના દરબારમાં બધાએ સરખાં ? ત્યાં કોઇ ઉંચ નીચનો ભેદજ નથી ? અમારા જેવા શ્રીમંતોની ત્યાં કાંઈ પણ કદર નહિ થાય ? શું અમને ત્યાં માન નહિ મળે ?

પ્રવાસીચંદ્ર—ના, ના, તમારા જેવા મદાન્ધની કે પૈસાવાનની ત્યાં કાંઈ કાંઈ જ નથી. ત્યાં તો તમને ધક્કાજ મળવાના. પ્રભુના દરબારમાં ભેદ છે પણ તે નિર્ધન કે ધનવાનનો નહિ પણ સારાં કે માઠાં કામ કરનારનો. જેણે અહિં સારાં કામ કર્યાં હશે તેને પ્રભુ પોતાની હજુરમાં ઉંચા આસને બેસારે છે

અને જેણે જીવનમાં એક પણ સારું કામ નથી કર્યું પણ માત્ર પૈસો મેળવવામાં અને તેને સંગ્રહી રાખવામાં આ-
ધળા થયા છે તેને તો પ્રભુનાં દર્શન પણ થવાનાં નહિ.

મદાન્ધ—શું પ્રભુ ત્યાં બધુંએ પૂછતા હશે કે તમે ત્યાં શું શું કર્યું ?

પ્રવાસીચંદ્ર—હા. પ્રભુ જે પૂછવા જેવું છે, જેની કીમત અને જરૂર છે તેના સંબંધી અવશ્ય પૂછવાના જ.

મદાન્ધ—શું પૂછશે અને શું નહિ પૂછે, તે તમે મને કહી સંજ-
ળાવો નેમંએ !

પ્રવાસીચંદ્ર—સંજળો, વિદ્યાનંદ તે તમને કહી સંજળાવે છે.

ભૂજંગી.

તમે કેટલા અંગલાઓ બનાવ્યા ?

તમે કેટલા દામ ગાંઠે બચાવ્યા ?

ચલાવી તમે કેટલી ત્યાં દુકાનો ?

પ્રભુ તે તમોને નથી પૂછવાનો—

પ્રભુ. ૧

તમે કેટલી રોજ ચીરટ કુંડી ?

તમે વાપરી કેટલી ચ્હાવ ભુટી ?

તમે ચાવતા કેટલાં રોજ પાનો—

પ્રભુ. ૨

કંઈ જાતના પહેરતા ભુટ જોડા ?

ધરે રાખતા કેટલા ગાય ઘોડા ?

હતા કેટલા ગાડી ને ગાડીવાનો—

પ્રભુ. ૩

તમે કેટલી બાઈ બાપા બચ્યા છે ?

બી. એ. એમ. એ. એમ. ડી. શું થયા છે ?

થયા જે. પી. છે, ચાંદ સી. આઈ. ઇ. નો— પ્રભુ. ૪

કઈ જાતના બાળતા ઘેર લેખો ?

કઈ જાતની વાપરી બેસ્ટ કો ?

બીજો કેસ કો હો પહેરવાનો-

પ્રશ્ન. ૪

તમે કેટલાં વસ્ત્ર બેગાં કર્યાં છે ?

કઈ જાતનાં અત્તરો વાપર્યાં છે ?

તમે વાપર્યાં પાન ગુલાબદાનો-

પ્રશ્ન. ૬

તમે કેટલાં નાટકો ખેલ જોયા ?

તમે શરતમાં કેટલા દામ જોયા ?

લીધો લાવ શું શરતમાં જીતવાનો ?-

પ્રશ્ન. ૭

ઊનાળે હવા સારું કયે દામ જાતા ?

તમે રેલવેમાં કયો વર્ગ લેતા ?

કરી કેટલી મીઝાની જીવાનો ?-

પ્રશ્ન. ૮

મુલાકાત લીધી તમે હોટલોની ?

ભાગી ગરદનો કેટલી જોટલોની ?

લવેન્ડર અને સેન્ટની શીશીઓનો ?-

પ્રશ્ન. ૯

તમે કેટલું દીનને દાન દીધું ?

ગરીબો તરફ શું તમે હિત કર્યું ?

દઈ અન્ન પોષ્યા ભુખ્યા ધનસાનો ?

પ્રશ્ન તે તમોને નક્કી પૂછવાનો.

—(મુનિ જી.)

(તે કવિતા સાંભળવાથી મદાન્ધના મન ઉપર અત્યુચ્ચ સુંદર

અસર થાય છે. તે કહે છે.)

મદાન્ધ—ભાઈ પ્રવાસીચંદ્ર, આજે આપે અહિં પધારી મહારા મદનાં

ચહેલાં પડળા ઉતાર્યાં છે અને સત્ય જ્ઞાનામૃતનું પાન કરા-

બ્યું છે તેમજ પૈસો મળ્યા પછી તેના શું ઉપયોગ કરવો તે તમે ટુંકામાં પણ ઘણીજ સુંદર રીતે વિદ્યાનંદ પાસે કહેવરાવ્યું છે. વિદ્યાનંદ પણ આવું સ્હમનવી શકે છે તેની તો મને ખબરજ નહિ. મહેં આપનું બહુ અપમાન કર્યું છે તેની માફી માગું છું, આવો અહિં પતારો-બન્ને જણ પતારો અને આ ગાદી પાવન કરો.

(પ્રવાસીચંદ્રને અને વિદ્યાનંદને મદાન્ધ શેઠ હિલા થઇને બેઠે છે અને હાથ ઝાલી પોતાની ગાદી પર બેસારે છે તે જોઇને મદાન્ધ શેઠનો ન્હાનો ભાઇ ધનાન્ધ, મદાન્ધની પાસે આવી ખીજાઇને કહે છે.)

ધનાન્ધ—અરે ભાઇ, આ શું ધંધો માંડ્યો છે? આવા બિખારાનો કેમ આદરસત્કાર કરો છો? જો આવા એકાદને એકવાર માન આપશો તો ખીજા કેટલાએક આવીને લેણ જશે. અન્યારસુધી તો હું એમ ધારતો હતો કે ભાઇ આને માન નહિ આપે એટલે પોતાની મેજે ચાલ્યા જશે, એમ ધારી હું કાંઈ બોલ્યો નહિ.

હાજીયારાંકર—હા શેઠ, નાના ભાઇ કહે છે તે બરાબર છે અને ધન એમ હિડાવી દેવાય નહિ અને આવાઓ તમને ધડીવાર જંપવા નહિ દે.

મદાન્ધ—ભાઇ, જરા ધીરો ચા. આ આપણે ત્યાં આવ્યા છે તે બિખારી નથી પણ પરાપકારી દેવ છે. તેની સાથે આ વિદ્યાનંદ છે તે પણ ભવિષ્યમાં સારી આશા આપતો એક વિદ્યાર્થી છે. તેઓ આપણે ત્યાં પતાર્યા છે તે પરમમાગ્યની વાત છે.

હાલો—નાના ભાઈ, શેઠ કહે છે કે શ્રીમંતને ત્યાં આજ પરોપકારી માણસો ન આવે તો પછી શું અમારા જેવા મરીખને ત્યાં જાય ?

ધનાઠ—ઠીક ઠીક, હવે શીખામણ દેવા આવ્યો છે તે !

મદાઠ—ભાઈ એમ કોષ ન કરીએ.

ધનાઠ—હવે કોષ અને તમારો બોધ પડ્યો ખાડમાં, હું તો એટલુંજ કહું છું કે તમે આ બે જણાને આંગણા ઉપર ચડવા દીધા એજ મોટી ભૂલ કરી છે. પણ હવે તેને જલદી રખા આપો. એને એક પાત્ર પણ પરખાવશો નહિ. જો કાંઈ આપ્યું છે તો તમારે ને મારે કલેશ થશે.

મદાઠ—ભાઈ, એમ ઉતાવળા ન થઈએ. તારા જેવીજ મ્હારી વૃત્તિ હતી તેથી હું પણ એમજ કહેતો હતો પણ આજે ભાઈ પ્રવાસીયદ્રે મ્હારી આંખ ઊઘાડી અને સત્ય વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે.

ધનાન્ધ—હવે દીકું તમારું ને તેનું સત્યજ્ઞાન. શું, એવા લુખા લુખા જ્ઞાનથી કોઈનું પેટ ભરાયું છે ? મ્હારા ગુરૂએ તો મને શીખવ્યું છે કે,

અણબણીયા ઘોડે ચડ્યા, ભણ્યા માગે બીખ,
ભણુશો માં કોઈ ભયડા, નકટા રખા શીખ.

આ શિખામણ મ્હેં હૃદયમાં ધારી રાખી છે તેથી મ્હારે ભણવું નહિ અને કોઈને ભણવામાં એક પાત્ર પણ દેવી નહિ. માત્ર દ્રવ્ય એકહું કરવું અને તેને સાચવી રાખવું.

મદાન્ધ—ભાઈ, ધનને સાચવી રાખવાથી કોનું કલ્યાણ થયું છે ? જોને આપણા દાદાઓ કેટલું એકહું કરીને સાચવીને ચાલ્યા ગયા, પણ સાથે કુટી બદામ પણ ન લઈ ગયા.

ધનનાન્ધ—સાથે ના લઈ ગયા તે નસીમ તેમનાં, તેમાં આપણે શું કરીએ ? શું આપણે કંઈ તેમને ના પાડી હતી ? પણ હું અત્યારે એવી ચર્ચા કરવા આવ્યો નથી. મ્હારી તો ખેડીને છેલ્લી એકજ વાત છે કે આ લોકોને કંઈ આપણો નહિ અને જો આપણો તો તમારા ખાતે મંડાવો, મારો તેમાં ભાગ નથી, વળી જો તમારે આવી રીતે ધન હિઠાવી દેવું હોય તો મને મારો ભાગ વહેંચી આપો અને પછી તમારા ભાગના ધનને હિઠાવી દેજો.

મદાન્ધ—પ્રવાસીચંદ્ર બાઈ, આ મ્હારા નાના બાઈને આપના જ્ઞાતા-મૃતનું પાન કરાવી તેને કંઈક સત્ય દર્શન કરાવો તો ઠીક.

પ્રવાસીચંદ્ર—ધનનાન્ધ બાઈ મ્હારી એક વાત સાંભળશો ?

ધનનાન્ધ—એક શું દસ વાત કહેશો તે સાંભળીશ, માત્ર પૈસા દેવાની વાત સીવાય. જો એ વાત કહેશો તો મને નહિ ગમે.

પ્રવાસીચંદ્ર—પૈસો દેવા લેવાની વાત પછી છે પણ એકવાર મારી વાત સાંભળો તો ખરા.

એક દિવસ રાજા ભોજના મંત્રીએ ત્રિચાર કર્યો કે આ રાજા બહુ દાન કરીને ધન હિઠાવી દે છે તેથી ખજાનો ખુટી જશે તો શી વલે થશે ? તેથી રાજાને ઇચ્છારામાં સમજાવવા માટે રાજાના સયન-મંડપની દીવાલપર મ્હોટા અક્ષરે એક પદ લખ્યું કે આપણે ધન-રક્ષેત્ એટલે કે આપતકાલને વારતે ધન સાચવી રાખવું જોઈએ. રાજાએ તે પદ વાંચી નીચે લખ્યું કે, મહત્તામાપદા કુતઃ મોઢા ભાગ્યવંત પુરોને વળી આપણ કેરી ? તે નીચે મંત્રીએ લખ્યું કે કદાચિત્ કુપ્યતિ દૈવં કદાચ દૈવનો કોપ થાય તો મોટાઓને પણ આપણ આવી પડે તેથી ધન સંઘરવું. તે નીચે રાજાએ છેલ્લું પદ

અખ્યું કે સંચિતોપિ ચિનશ્યતિ જ્યારે દૈવનો કોપ થશે ત્યારે સંગ્રહેલું પણ નાશ પામે છે. માટે પૈસા સાચવી રાખવા કરતાં સહિયોગ કરવો એ જ ઉત્તમ રસ્તો છે.

અદાન્ધ—ભાઈ પ્રવાસીચંદ્ર, શું ધન સંગ્રહી રાખ્યું કામ નહિ આવતું હોય ?

પ્રવાઁ—ના આશા પણ રાખશો નહિ !

અદાઁ—કોઈ પણ ઉપાયે ધન પરબવમાં સાથે લઈ જવાય એવો રસ્તો છે ખરો ?

પ્રવાઁ—હા, બેન્કમાં મૂકા તો વ્યાજ શીખે પરબવમાં મળે.

અદાઁ—ભાઈ, મારા પૈસા તો બધાએ બેન્કમાં જ છે. જુવો બે લાખ મુંબઈ બેન્કમાં છે, સાત લાખ સેન્ટ્રલ બેન્કમાં છે, ૪ લાખ સ્પીસી બેન્કમાં છે. એમ ઘણીખરી બેન્કમાં અમારા પૈસા છે.

પ્રવાસીચંદ્ર—ભાઈ, એ બેન્ક તો બેંકવતારી છે. તેમાં મુકેલા પૈસા વ્યાજ સીખે તો ઠીક પણ મૂળમાં પાછાં મળે તોય નસીબ-દાર. હું એ બેન્કમાં મૂકવાનું નથી કહેતો.

અદાન્ધ—ત્યારે કંઈ બેન્કમાં મૂકવાનું કહો છો ?

પ્રવાઁ—જાનદીપક બેન્ક. સેવાધર્મ બેન્ક વિગેરે બેન્કમાં મૂકવાનું કહું છું.

અદાન્ધ—એ બેન્કમાં મૂકવાથી નાણાં ખોટાં નહિ થાય અને વ્યાજ સારું મળશે ?

પ્રવાઁ—હા, વ્યાજ હજારગણું મળશે અને બેન્કમાં મૂકેલાં નાણાં કદી ખોટાં થતાં જ નથી. અર્થાત્ જ્ઞાનજ્ઞાન માટે કે કોઈના હિત માટે ખર્ચેલાં નાણાં અન્ય લોકમાં વ્યાજ શીખે મળે છે.

અદાન્ધ—એ એવું હોય તો હું એવા જ્ઞાન ખાતામાં કે સેવા-સહાય કરવામાં તમો કહો તે પ્રમાણે નાણાં ખર્ચવાને તૈયાર છું.

મહાન્ધ—ભાઈ શ્રી, અત્યારસુધી હું એમજ માનતો હતો કે પૈસા-
વાળાને મરવુંજ નથી અને કદાચ મરવાનું હોય તો તેની
હૈયાતીમાં જેમ અહિં પૈસાને લીધે દરેક ઠેકાણે માન મળે
છે તેમ મરણ પછી પણ ઉંચ પડવીજ મળે છે.

પ્રવાળ—ના, ના, શેઠ, તેમ કદી હોયજ નહિ. પ્રભુતા દરબારમાં અ-
ન્યાય હોયજ નહિ. ત્યાં કાંઈ પૈસાવાળાની કામને બ્લોક
લાગતી નથી. ત્યાં તો માત્ર સદાચાર અને પ્રાણી માત્રની
સેવા અર્થે ખર્ચે તન, મન અને ધનની કિંમત છે, તો
શેઠ, જે મરણ પછી સુખ ભોગવવું હોય અને અત્યારે છે
તેના કરતાં અનેકગણું વધારે દ્રવ્ય અને સુખ મેળવવું
હોય તો જ્ઞાન-વિદ્યા જાતે મેળવો અને ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને
તેમજ નિરાશ્રીતોને જ્ઞાન દાન અને અન્ન વસ્ત્રની સહાય કરી
આ મનુષ્યલવને સફળ કરો.

મહાન્ધ—ભાઈ, આજે મહારાં ચક્ષુઓ ખુલ્યાં છે. આજે જ જાણે હું
જન્મ્યો હોઉં તેમ મને જણાય છે. ખરેખર તમે મને જા-
નતો પાલો પાછ મહારા મહનું ઝેર ઉતાર્યું છે. હું આપનો
કેટલો ઉપકાર માનું ?

પ્રવાળ—શેઠ, આજે મને પણ આનંદ થાય છે કે તમારા જેવા એક
શ્રીમંત ગૃહસ્થને હું કાંઈક રહમતની શક્યો છું, અને
આત્મકલ્યાણના માર્ગે લાવી શક્યો છું. શેઠ, મહેં બુરસામાં
કેટલાંએક કડવાં વચનો કીધાં છે તો તેના માટે ક્ષમા કરજો.

મહાન્ધ—ભાઈ શ્રી, ક્ષમા તો તમે કરો, કારણકે મહારા ગૃહસ્થ
ધર્મથી પણ હું બ્રહ્મ થયો અને તમને આવકાર પણ ન
આપ્યો એટલુંજ નહિ પણ નિસ્વાર્થે દુઃખીઓની સેવા કર-

નાર આપના જેવા પરોપકારીનું મ્હેં અપમાન કર્યું તેથી
મને હજો જ પશ્ચાત્તાપ થાય છે.

પ્રવા. — શેઠ, અમારે તમારા જેવાના યોગવા સામે જોવાનું ન હોય.
અમે જો આવા પ્રસંગે ક્રોધ કરીએ કે અપમાન સહમજને
આપ્યા જઈએ તો તેથી અમારા આત્માનું અકલ્યાણ થાય
તેમ જ જગતમાં પણ કોઈનું સારું કરી શકીએ નહિ.
હવે જો આપને આપનાં પોતાનાં વર્તન માટે પશ્ચાત્તાપ થતો
હોય તો તેના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે વિદ્યાદાનમાં અને નિરાશ્રિ-
તને સહાય કરવામાં કાંઈક દાન કરો, તેથી હજો આ-
ત્માનો ઉદ્ધાર થશે અને તેઓની શુભાશીષથી તમારા પૂ-
ર્વનાં પાપ બરમ થશે અને તમારું આત્મકલ્યાણ થશે.

મદા. — આપની આજ્ઞા હું મ્હારા મસ્તકે ચડાવું છું, અને આપનો
ઉપકાર માનું છું. વળી આપે મ્હારા નાના ભાઈને પણ
સહમજની જ્ઞાન આપ્યું છે, તેના માટે અમે બન્ને આ-
પના આભારી છીએ અને આગળથી આ વિદ્યાનંદને
મ્હારા ન્હાના ભાઈની માફક હું રાખું છું અને તેને જ-
ણવાની તેમજ બીજી જે જે સહાય જોઈશે તે સઘળી હું
પૂર્ણ કરીશ, અને આવા જીજ્ઞા કાંઈ વિદ્યાર્થી તમારી જ-
ણમાં આવે તો તેને મ્હારે ત્યાંજ મોકલી દેજો, તે દરેકનું
ખર્ચ હું આપીશ. વળી નિરાશ્રિતોને સહાય કરવાને માટે
તો આ રકમ આપું છું, તેમનો તમને ઠીક લાગે તેવી રીતે
ઉપયોગ કરજો. અને હવે પછી અજથો નિશ્ચય કરું છું કે
મ્હારી સઘળી કમાણીનો ચોથો ભાગ હું પરમાર્થ આતે આપના
જેવાની સલાહ લેઈને જે માર્ગે તે બતાવશે તે માર્ગે વાપરીશ.

ધના૦—હું પણ મ્હારી પોતાની ખાનગી મૂડીમાંથી રૂ. ૩૬૦ ને
આ એક આપને આપું છું અને તેનો તમને યોગ્ય લાભે
તેમ સદુપયોગ કરશો.

પ્રવા૦ અને વિધા૦—શેઠ, તમને બન્ને લાઇને ધન્ય છે.

ધના૦—મોટા ભાઈ! આપને મેં કોવાવેશમાં ન કહેવાનાં વચનો
કીધાં છે તેના માટે ક્ષમા કરશો અને પ્રવાસીયંદ્રભાઈને
આપણાથી બને તેટલી વધુમાં વધુ સહાય કરશો. મને તો
અત્યારે જ્ઞાનામૃત પાનથી અતિ આનંદ થાય છે. સાંભળો
તે આનંદ કેવો છે ?

રાગ ગઝલ

અલૌકિક મિષ્ટ રસવાળી, પીધી મેં જ્ઞાનની પ્યાલી,
અરે અજ્ઞાનને ટાળી, પીધી મેં
કુટાણો હાય અંધારે, જરાએ જ્યોત ના ઝાંખી,
હવે જે જ્યોત છે લાળી, પીધી મેં
અબોધે ખૂમ અથડાઇ, ભુલી ભવસાગરે ભટક્યો,
નકામી જીંદગી ગાળી, પીધી મેં
મળ્યા આ સદ્ગુરુ સાચા, બનાવ્યો નેક આ રસ્તો,
જકાવી જ્ઞાનની ડાળી, પીધી મેં
પ્રભુનો પ્રેમ પાનારી, બનાવી મોક્ષની ખારી,
અહાહા ! હસ્તમાં ધારી, પીધી મેં જ્ઞાનની પ્યાલી.

(મણિકાન્ત)

હાજી૦—સાળાશ શેઠ, તમે તો ખુશ કરી. મને આવી ખબર નહોતી
કે તમે આમ એકાએક ઉદાર થઇ જશો પણ તમે બહુ
સારું કર્યું અને જીવતરને સફળ કર્યું. મારાથી ખીણું કંઈ
થઈ શકે તેમ નથી પણ અત્યારથી મારી હાજીયાપણાની

